

अनुसूची- २

(दफा ४ तथा अनुसूची-१ को भाग-२ सँग सम्बन्धित)

चौरजहारी नगरपालिका

स्थानीय राजपत्र

खण्ड : २

संख्या : ११

मिति : २०७५/०२/०१

भाग-२

चौरजहारी नगरपालिका

प्रमाणीकरण मिति : २०७५/०२/०१

बाल विवाह न्युनीकरण रणनीति योजना २०७५

१. पृष्ठभूमि

विवाह गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय प्रत्येक व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकार हो । मानव अधिकारको दृष्टिकोणबाट आफूले रोजेको व्यक्तिसंग विवाह गर्न पाउने र आफ्नो भविष्यको मार्गचित्र तय गर्ने प्रत्येक नागरिकको हक अधिकार सुनिश्चित हुनपर्दछ । यसका लागि प्राय सबै मुलुकहरूले विवाहको लागि न्यूनतम उमेर तोकेका हुन्छन् । नेपालको मूलकी ऐनमा विवाहको लागि कानुनी उमेर २० वर्ष तोकिएको छ । नेपालको संबैधानिक इतिहासमा हालै मात्र जारी भएको नेपालको संविधानले बाल विवाहलाई पहिलो पटक बालअधिकार हननको विषयको रूपमा उल्लेख गरी दण्डनीय अपराधको रूपमा स्वीकार गरेको छ ।

बाल विवाह उच्च रहेका मुलुकहरू मध्ये नेपाल अग्रपंक्तिमा रहेको छ । दक्षिण एशियामा नेपाल बंगलादेश र भारत पछि, तेश्रो स्थानमा पर्दछ । बालकको तुलनामा संख्यात्मक रूपमा बढी बालिकाको विवाह १८ वर्ष नपुग्दै हुने गरेको अध्ययनबाट देखिएको छ । यसो हुनुमा महिलाभन्दा पुरुषको उमेर सामान्यतया बढी हुनुपर्ने सामाजिक एवं सांस्कृतिक मान्यता, लैंगिक विभेद, गरीबी, अशिक्षा, असुरक्षा जस्ता कारणहरू प्रमुख रूपमा देखिएका छन् ।

बाल विवाहले बालबालिकाहरूलाई आधारभूत अधिकारबाट बञ्चित मात्र गराउँदैन उनीहरू आफ्नो भविष्यको छनोट गर्ने अधिकार तथा सो सम्बन्धमा निर्णय लिने प्रकृत्यामा सहभागी हुने अवसरबाट पनि बञ्चित हुन्छन् । विशेष गरी बालिका र महिलाको सन्दर्भमा बाल विवाह ले एउटा मात्रै अधिकारको उल्लंघन नगरी उनीहरूको जीवनचक्रमा थुप्रै अधिकार उल्लंघनको श्रृंखला सृजना गरी थप हिंसाको कुचक्रमा पर्ने अवस्था रहन्छ । बाल विवाहको कारण बैवाहिक जीवन दिगो नहुने, परिपक्व नभई सन्तान जन्माउदा स्वास्थ्य सम्बन्धी विभिन्न समस्याहरू देखिने, लैंगिक हिंसा, यौनजन्य हिंसा, बालश्रम, बेचबिखन जस्ता थप हिंसाहरूले बालिका र महिलाहरू थप प्रताडित हुन पुग्दछन् । कालान्तरमा समाज विकास प्रकृत्यामा महिलाहरूको भुमिका र सहभागितालाई न्यून बनाई सभ्य, सुसंस्कृत एवं समतामूलक समाज निर्माण गर्न बाल विवाह बाधक तत्व बन्न पुग्दछ । यस चौरजहारी नगरपालिकामा पनि बाल विवाह एउटा मुख्य समस्याको रूपमा रहेको हुँदा बाल विवाह न्यूनिकरण गर्दै यस नगरपालिकालाई बालविवाह मुक्त नगर पालिका बनाउनको लागि यो रणनीति तयार गरी लागू गरिएको छ ।

२ कानुनी व्यवस्था

क. अन्तर्राष्ट्रिय व्यवस्था

विश्वव्यापी स्तरमा बाल विवाहलाई सहस्राब्दी विकास लक्ष्य (MDGs) को प्राप्तिका लागि एक बाधकको रूपमा पहिचान गरी दिगो विकासका लक्ष्यहरूको कार्यसूची (SDGs)(२०१६- २०३०) मा बाल विवाह अन्त्य गर्ने विषयलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरिएको छ ।

सन् २०१३ को सेप्टेम्बरमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार समितिबाट बाल विवाह तथा जबरजस्ती हुने विवाह रोकथाम तथा उन्मूलनको सवलीकरण: चुनौती, उपलब्धि, उदाहरणीय अभ्यास र कार्यान्वयनमा रहेका समस्याहरू विषयक प्रस्ताव र यसपछि सोही वर्षको डिसेम्बरमा संयुक्त राष्ट्रसंघको ६८ औं साधारण सभाबाट बाल विवाह तथा जबरजस्ती हुने विवाह विषयक प्रस्ताव पारित गरिएपछि बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरू विश्वव्यापी रूपमा उच्च प्राथमिकतामा परेका छन् ।

नेपालले बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९; महिलामाथि हुने सबै प्रकारका विभेदहरूको अन्त्य गर्ने महासन्धि १९७९, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय आलेख, १९६६ आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय आलेख, १९६६, यातना विरुद्धको महासन्धि, १९८४ जनसंख्या र विकास सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले पारित गरेको कार्ययोजना, १९९४ (Program of Action adopted at the International Conference on Population and Development, 1994); चौथो विश्व महिला सम्मेलनबाट पारित बेइजिङ घोषणा र सम्बद्ध कार्ययोजना (Beijing Declaration and Platform for Action) र सार्क लगायत अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय स्तरमा बाल अधिकारलाई प्रबर्द्धन गर्ने विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा ईच्छाधिन आलेखहरू मार्फत नागरिकहरूको आधारभूत अधिकारहरू विशेषतः बालअधिकार संरक्षणमा प्रतिवद्धता जाहेर गरेको छ ।

सन् २०१३ मा बाल विवाह, कम उमेरमा हुने विवाह तथा जबरजस्ती हुने विवाह सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार समितिको संकल्प प्रस्ताव (Human Rights Council Resolution on Child, Early and Forced Marriage) लाई नेपाल सरकारले सह-प्रायोजन गरी बाल विवाह विरुद्ध प्रतिवद्धता जाहेर गरेको थियो । त्यसै गरी सन् २०१४ को जुलाई २२ मा बेलायतमा भएको बाल विवाह , कम उमेरमा गरिने विवाह र जबरजस्ती हुने विवाह तथा महिलाको योनिच्छेदन विरुद्धको उच्चस्तरीय शिखर सम्मेलनमा नेपाल सरकारले सन् २०२० सम्ममा नेपालबाट बाल विवाहको अन्त्य गर्न प्रयास गर्ने प्रतिवद्धता जाहेर गरेको छ ।

बाल विवाह विरुद्धको प्रयास सार्कसंग आवद्ध रहेको “बालबालिका उपर हुने हिंसा विरुद्धको दक्षिण एशियाली पहल” (SAIEVAC)को एक रणनीतिक कार्यक्षेत्र पनि हो । यसले सार्क मुलुकहरूमा “बाल विवाह अन्त्यका लागि क्षेत्रीय कार्य योजना (२०१५-२०१८)” (Regional Action Plan to End Child Marriage in South Asia- (2015-2018) तयार गरी राष्ट्रिय संयन्त्र (National Mechanism) मार्फत बाल विवाह विरुद्धमा आफ्ना प्रयासहरू केन्द्रित गरेको छ । यसका साथै उक्त रणनीतिलाई परिपालना गर्दै नेपाल सरकारको नेतृत्वमा नोभेम्बर ७, २०१४ मा “बाल विवाह अन्त्य गर्न कानूनको प्रयोग गरी जबाफदेहिता बृद्धि” विषयक सार्कस्तरीय गोष्ठी आयोजना गरी “दक्षिण एशियाबाट बाल विवाह अन्त्य गर्नकोलागि काठमाडौं आब्हान” Kathmandu Call for Action to End Child Marriage in South Asia) पनि पारित गरिएको छ ।

ख. राष्ट्रिय व्यवस्था

राष्ट्रिय स्तरमा हेर्ने हो भने नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा (५) ले कुनैपनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानुनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न नपाईने गरी बालबालिकाको हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । यी कार्यहरूलाई संघीय कानून बमोजिम दण्डनीय हुने गरी प्रतिबन्ध लगाएको छ र त्यस्तो कार्यवाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको सुनिश्चितता गरिएको छ ।

नेपालको संविधानको धारा ३८ को उपधारा (३) ले महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गर्न नपाईने कुरा उल्लेख गरी त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुने र पीडितले कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको समेत सवैधानिक व्यवस्था गरेको छ ।

मुलुकी ऐन, २०२० जारी हुदाँका बखत १४ वर्ष नपुगेकी स्वास्थ्यमानिस र १८ वर्ष नपुगेको लोग्ने मानिसले विवाह गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएकोमा पछि स्वास्थ्य मानिसको उमेर १६ वर्ष कायम गरियो । तत्पश्चात मुलुकी ऐनको एघारौँ संशोधनबाट महिला र पुरुष दुवैको उमेर संरक्षकको मञ्जुरीले १८ वर्ष र संरक्षकको मञ्जुरी नभए २० वर्ष तोकियो । पछिल्लो पटक केही नेपाल कानूनलाई संशोधन तथा खारेज गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७२ ले मुलुकी ऐन, २०२० मा भएको संशोधन गरी विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकिएको छ । उक्त कानुनी व्यवस्थाको उल्लंघन गरेमा बालबालिकाको उमेर अनुसार बढीमा तीन वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयासम्म जरिवाना गर्न सक्ने व्यवस्था समेत गरिएको छ ।

बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९ ले बाल विवाहलाई बालबालिकाको हक अधिकार प्रचलनका लागि बाधकको रूपमा पहिचान गरेको छ । नीतिको रणनीति नं ८.९ मा बाल विवाह रोक्न सरकारी र विकासका साभेदार संस्थाहरूको सहकार्यमा समुदायस्तरका संघसंस्थाहरूलाई परिचालन गर्ने, बाल विवाह विरुद्धको उजुरी सक्रियताका साथ लिने र कारवाही गर्ने व्यवस्थाका साथै बाल विवाह रोक्ने कार्यका लागि स्थानीय निकायलाई थप जिम्मेवारी दिइने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसैगरी रणनीति नं ९.३ मा स्थानीयस्तरसम्म बालबालिकाको बेचबिखन, ओसारपसार र बाल विवाह विरुद्ध चेतना जागरण कार्यक्रम सञ्चालन र गाँउस्तरमा बाल संरक्षणको विषयमा चेतना अभिवृद्धि गर्न संचार लगायत अन्य उपयुक्त माध्यमको परिचालन गरिने कुरा उल्लेख छ । तेह्रौँ योजना (२०७०-२०७१/२०७२-२०७३) मा बाल विवाह को रोकथाम लगायत विभिन्न प्रकारका सामाजिक दुर्व्यवहार अन्त्य गर्ने लक्ष्य लिईएको छ । त्यसैगरी किशोर किशोरीका लागि समग्र राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०७०।०७१-२०७४।०७५) ले खासगरी सीमान्तकृत किशोरकिशोरीहरूलाई असर पर्ने हानिकारक सामाजिक परम्परा विभेद न्यूनीकरण सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गर्ने र निर्देशिका तयार वा सुधार गरी प्रयोगमा ल्याउने र बाल विवाहमा परेका किशोर किशोरी मूलतः किशोरीहरूलाई औपचारिक शिक्षाको मूलधारमा ल्याउन खुल्ला र वैकल्पिक शिक्षा प्रदान गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी नेपालले बालविवाह अन्त्यका लागि सन् २०३० सम्ममा बाल विवाह अन्त्य गर्ने लक्ष्यका साथ राष्ट्रिय रणनीति २०७२ पनि जारी गरिसकेको छ ।

३.वर्तमान स्थिति :

रुकुम (पश्चिम) जिल्लाको चौरजहारी नगरपालिकाको वडा नं १०,११,१२,१३ र १४ मा सेभ द चिल्डेन र रुकुमेली समाज विकास केन्द्र रुकुमले सनं २०१७ मा गरेको एक सर्वेक्षण अनुसार सोही वर्षमा कुल ८४ जनाले विवाह गरेकोमा १८ वर्ष नपुग्दै विवाह गर्नेको संख्या ४४ जना अथवा ५२.४ प्रतिशत रहेको छ । जसमा ५७.८९ प्रतिशत बालिका र ४७.८३ प्रतिशत बालकहरूले उमेर नपुगीकन विवाह गरेको देखिन्छ । भने जातजातिको हिसावले हेर्दा ६६.६७ प्रतिशत दलित समुदायका बालबालिकाहरूले बालविवाह गर्ने गरेको पाईन्छ, त्यस्तै गरि ५० प्रतिशत जनजाती र ४८.५१ प्रतिशत ब्राम्हण, क्षेत्री समुदायमा बालविवाह हुने गरेको छ । शैक्षिक योग्यताको हिसावले हेर्दा अधिकाँश बालबालिकाहरू एस एल सी पास नगर्दैको समयमा विवाह गरेको पाईन्छ ।, त्यसै गरि उमेरअनुसार विश्लेषण गर्दा ११ देखी १५ वर्षको बिचमा विवाह गर्ने १९.०४ प्रतिशत,१६ देखी १८ वर्षको बिचमा विवाह गर्ने, २९.७६ प्रतिशत,१९ देखी २० वर्षको बिचमा विवाह गर्ने ३३.३३ प्रतिशतले विवाह गर्ने गरेको उक्त सर्वेक्षण देखाएको छ , त्यसका कारण यो गाँउपालिका स्थित साविकका दुई गाविसको तुलना हेर्दा निम्न अनुसार अवस्था देखीएको छ

उक्त तथ्याँकलाई आधार मानेर हेर्ने हो भने दलित जनजाती र क्षेत्री समुदायमा उमेर नपुगीकन नै विवाह हुने गरेको हुनाले नगरपालिकाले आफ्ना निति तथा कार्यक्रमहरू तिनै समुदायमा गई केन्द्रित गर्नु पर्ने देखिन्छ । जसका लागी विभिन्न सरकारी तथा गैह्रसरकारी निकायहरूसंग समन्वय तथा सहकार्यता गरि परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

चौरजहारी नगरपालिका वडा नं १०,११,१२,१३ र १४ मा विवाहको अवस्था २०१७

क्र.सं.	वडाहरू	जम्मा विवाह		जातजाति अनुसार विवाह					बालविवाह		जातजाति अनुसार बालविवाह					उमेर अनुसार विवाह				बालविवाह गर्नेको प्रतिशत						उमेर अनुसार विवाहको प्रतिशत					
		महिला	पुरुष	जम्मा	दलित	जनजाति	बाहुन	क्षेत्री	केटी	केटा	जम्मा	दलित	जनजाति	बाहुन	क्षेत्री	१० वर्ष मुनी	११ देखी १५ वर्ष	१६ देखी १८ वर्ष	१९ देखी २० वर्ष	केटी	केटा	जम्मा	दलित	जनजाति	बाहुन	क्षेत्री	१० वर्ष मुनी	११ देखी १५ वर्ष	१६ देखी १८ वर्ष	१९ देखी २० वर्ष	
१	१०	३	४	७	३	४	०	०	१	३	४	३	१	०	०	०	२	२	३	३३	७५	५७	१००	२५	०	०	०	२८.५७	२८.५७	४२.८६	
२	११	११	९	२०	३	१	२	१४	६	३	९	३	०	०	६	०	२	४	६	५५	३३	४५	१००	०	०	४२.८५	१०	२०	४०		
३	१२	५	४	९	४	०	२	३	३	३	६	४	०	१	१	०	२	४	६	६०	७५	६७	१००	०	५०	३३.३३	२२.२२	४४.४४	२२.२२		
४	१३	१०	१४	२४	६	७	२	९	७	५	१२	३	४	१	४	०	५	७	६	७०	३६	५०	५०	५७	१	५०	४४.४४	०	२०.८३	२९.१७	३३.३३
५	१४	९	१५	२४	५	६	०	११	५	६	१३	१	५	०	७	०	५	६	५	५६	५३	५४	२०	६२	५	०	६३.६३	०	२०.८३	३३.३३	२९.१७
कुल जम्मा		३८	४६	८४	२१	२०	६	३७	२२	२२	४४	१४	१०	२	१८	०	१६	२५	२८	५७.८९	४७.८३	५२.४	६६.६७	५०	३३.३	४८.६४	०	१९.०४	२९.७६	३३.३३	

श्रोत:सेभ द चिल्ड्रेन/ रुकुमेली समाज विकास केन्द्र, रुकुम

४. रणनीति तर्जुमा प्रक्रिया :

नेपाल सरकारको बालविवाह अन्त्यका लागि निर्माण गरेको राष्ट्रिय रणनीति अनुसार यस चौरजहारी नगरपालिकाले बाल विवाह न्युनीकरण गर्नका लागि विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी सरोकारवाला निकायहरूको सहभागितामा विभिन्न सुभावहरू लिई सेभ द चिल्ड्रेन , रुकुमेली समाज विकास केन्द्र, जस्ता बालबालिकाहरूको क्षेत्रमा क्रियाशिल गैह सरकारी निकायहरूको प्राविधिक सहयोगमा यो रणनीति तयार भएको हो । यसै सिलसिलामा सन् २०१७ मा बाल विवाहको अवस्था बुझ्नका लागि साविका २ खोलागाँऊ र नुवाकोटमा रहेका २ वटा गाविस स्तरीय गाँउ बालसंरक्षण समितिहरूको सक्रियतामा गरिएको तथ्यांक संकलनबाट प्राप्त तथ्य तथ्यांकहरू, नगरपालिकाका सदस्यहरू लगायत सरोकारवालाहरूसँग भएको छलफल एवं अन्तर्क्रियाबाट प्राप्त पृष्ठपोषणका साथै सहायक सन्दर्भ सामग्रीलाई रणनीति तर्जुमाको आधार लिईएको छ । यस अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजाहरूबाट देहायका कारणहरूले बाल विवाहलाई प्रश्रय दिईरहेको पाईएको छ ।

- उमेर नपुग्दै हुने विवाहबाट हुनसक्ने हानि र थप समस्याको बारेमा जानकारीको न्यूनता ।
- छोरीलाई दायित्व र भारको रूपमा लिने पितृसत्तात्मक सोँच ।
- किशोर किशोरीमा अपरिपक्वता र ज्ञानको अभाव ।
- किशोर किशोरीहरूको विद्यालय शिक्षामा निरन्तरताको कमी ।
- वैवाहिक कार्यमा अभिभावकको निर्णायक भूमिका ।
- संचार सामाग्री र सामाजिक संजालको दुरुपयोगबाट किशोरकिशोरीमा पर्ने नकारात्मक प्रभाव ।
- बाल विवाह दण्डनीय अपराध भएको बारेमा जनचेतनाको कमी ।
- विद्यमान कानूनको कमजोर कार्यावन्त अवस्था आदि ।

५. रणनीतिको औचित्य :

- नेपालले बाल विवाहलाई दण्डनीय अपराध मानेता पनि यो प्रचलनलाई अझै पनि पूर्णरूपमा हटाउन सकिएको छैन । नेपालको संविधानले महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । यसका साथै संविधानतः बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण वा बन्धक राख्न नपाईने र महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण नगरिने, त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुने र पीडितले कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको सुनिश्चिता समेत गरेको हुँदा बालविवाह अन्त्यका लागि प्राथमिकताका साथ कार्यक्रम केन्द्रित गर्नु पर्ने भएको छ ।
- नेपालले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय रूपमा गरेका प्रतिबद्धता पूरा गर्नका लागि पनि बाल विवाहको अन्त्य गर्नुपर्ने दायित्व रहेको छ ।
- बाल विवाहलाई सम्बोधन गर्ने विषय बहुपक्षीय भएको हुँदा सरकारका सम्बद्ध निकाय, विकासका साभेदार, गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाज र स्वयं बालबालिकाको अर्थपूर्ण एवं सक्रिय सहभागिता आवश्यक पर्ने भएको हुँदा तत्तत् निकायहरूबीचको सहकार्य र समन्वयबाट एकीकृत रूपमा प्रयास केन्द्रित गर्नुपर्ने नगरपालिकामा प्रतिबद्धताको आवश्यकता छ ।
- बाल विवाहको अन्त्य गर्ने र बाल विवाहको कारणबाट विभिन्न जोखिम र हिंसामा परेका विवाहित र अविवाहित बालबालिका र किशोर किशोरीलाई आफ्नो पूर्ण क्षमताको प्राप्ति र उपयोगका लागि सक्षम बनाई जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनका साथै नगरपालिकाको विकासमा उनीहरूको समान सहभागितालाई सुनिश्चित गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।
- नगरपालिकाले बालमैत्री नगरपालिका बनाउने र बालविवाहलाई न्युनीकरण गर्ने भन्ने नगर सभाबाट नितिगत निर्णय गरेकाले यसलाई मुर्त रूप दिन आवश्यक रहेको छ ।

६. रणनीतिका सिद्धान्तहरू (Principles of the National Strategy)

- **बालबालिकाको सर्वोत्तम हित** : बालबालिकाको विषयमा कुनैपनि निर्णय गर्दा उनीहरूको सर्वोत्तम हित सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- **बाल बचाउ र विकास**: प्रत्येक बालबालिकालाई सबल र उपयुक्त वातावरणमा हुर्किई उच्चतम स्तरको जीवनयापन गर्न पाउने अधिकार हुनुपर्दछ ।
- **बालसंरक्षण**: बाल विवाह, बेचबिखन तथा ओसारपसार, बाँधा बनाउने, अन्य हानिकारक अभ्यास लगायत सबै प्रकारका दुर्व्यवहार, हिंसा तथा शोषणबाट बालबालिका संरक्षित हुनुपर्दछ । ।
- **अर्थपूर्ण सहभागिता**: बालबालिकासँग सरोकारका सबै विषयमा उमेर र परिपक्वताअनुरूप उनीहरूको कुरा सुन्ने र आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्ने अवसर दिनुपर्छ । बालबालिका र खासगरी बालिकाहरूको सशक्तिकरणले विवाह लगायत सबै निर्णय प्रकृत्यामा सहभागिता बृद्धि भै उनीहरूको महत्व बढाउन योगदान पुग्छ
- **राज्यको दायित्व**: नेपालको संविधान, दिगो विकासका कार्यसूची (२०१६-२०३०) का साथै अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता अनुसार बालअधिकार उल्लंघनको कारकत्वको रूपमा रहेको बाल विवाह को रोकथाम तथा न्यायमा पुहँचको लागि राज्यको क्रियाशीलता बढाउनुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

७.परिकल्पना (Vision):बालमैत्री एवं लैगिंक समानतायुक्त समाजको निर्माण गर्ने दिशामा योगदान पुऱ्याउने

८. ध्येय(Mission) :बाल विवाहमुक्त वातावरणमा बालबालिकाको अधिकारको सुनिश्चितता गर्ने ।

९.लक्ष्य (Goal: सन् सम्ममा चौरजहारी नगरपालिका लाई नै बाल विवाह मुक्त नगरपालिका घोषणा गर्ने ।

१०.उद्देश्यहरू (Objectives):

- बाल विवाह अन्त्यका लागि विद्यमान कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने र आवश्यकतानुसार बालविवाह न्युनीकरणका लागि स्थानिय निति तथा कार्यनितिहरू निर्माण गरि लागु गर्ने
- आवधिक र वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरूमा बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताकासाथ समावेश गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- बाल विवाह विरुद्धमा बालक, किशोर तथा पुरुषहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने
- बाल विवाहलाई प्रोत्साहन गर्ने प्रचलित सामाजिक, साँस्कृतिक र परम्परागत मान्यतामा आधारित सोच तथा व्यवहार परिवर्तनका लागि बालबालिका, किशोर- किशोरी, अभिभावक, शिक्षक, धार्मिक, राजनैतिक तथा सामुदायिक अगुवा, संघ संगठन लगायत अन्य सम्बद्ध सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गरी परिचालन गर्ने
- बालबालिका विशेषतः बाल विवाहको जोखिममा रहेका र विवाहित बालिकाहरूलाई गाँउपालिकाबाट प्रदान गरिने सेवा, सुविधा तथा अवसरहरूको उपभोगका लागि सामना गर्नुपर्ने कठिनाई तथा चुनौतीहरू सम्बोधन गरी समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- बाल विवाह अन्त्यका लागि संचालित कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी रूपमा अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने
- नगरपालिका तथा विकासका साभेदार संस्थाहरूको सहकार्यमा बाल विवाह अन्त्यका लागि स्रोतको पहिचान, विनियोजन र प्रभावकारी परिचालन गर्न संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

११.रणनीतिक कार्यदिशा (Strategic Directions) :

क) बालिका र किशोरीको सशक्तीकरण :

- अतिरिक्त क्रियाकलाप, बालक्लब तथा सामाजिक गतिविधिका माध्यमबाट विवाहको कानुनी उमेर, बाल विवाहको नकारात्मक असरहरूबारे आमाबाबु र परिवारका अन्य सदस्यहरूसँग छलफल गरी स्वनिर्णय गर्ने क्षमता र सीपको विकास गर्ने ।
- दौतरी शिक्षा, अतिरिक्त क्रियाकलाप र बालक्लब तथा सञ्चार माध्यम मार्फत यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य लगायत लैङ्गिक समानता र अधिकारबारे सचेत गराई स्वास्थ्य, शिक्षा, आर्थिक र कानुनी सहयोगमा पहुँच बढाउने ।
- विद्यालय बाहिर रहेका विवाहित र अविवाहित बालबालिकाहरूका लागि सामाजिक तथा आर्थिक अवसरहरूको सृजना गरी उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- गाँउपालिकामा कार्यरत सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्र बीच समन्वय गरी विवाहित र अविवाहित बालबालिकाहरू विशेष गरी विद्यालय बाहिर रहेका बालिका र उनीहरूको परिवारलाई आत्मनिर्भर बनाउन आवश्यक स्रोत र अवसरहरूको पहिचान गरी उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- बाल विवाह विरुद्ध सामुहिक पहलका लागि बालिकालाई समूह निर्माण गर्न वा विद्यमान समूहमा आवद्ध भई अभियान सञ्चालन गर्न सक्षम बनाउने ।

ख) बालिका र किशोरीहरूको लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने:

- विद्यालयहरूमा बालिकाहरूका लागि बालिकामैत्री र गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गराउने ।
- विद्यालयबाहिरका, विवाहित र अविवाहित तथा अवसरविहीन बालिकाहरू र उनीहरूका परिवारलाई विभिन्न सुविधाहरू (माध्यमिक तह र उच्च शिक्षाको छात्रवृत्ति, निःशुल्क पुस्तक, पोशाक तथा अन्य सुविधा) प्रदान गर्दै उनीहरूलाई विद्यालय जान र विद्यालय शिक्षालाई निरन्तरता दिन प्रोत्साहन गर्ने ।
- विद्यालय, बालक्लब, खेलकुद र विद्यालयको अतिरिक्त क्रियाकलापमा बालिकाहरूको समान सहभागिताको सुनिश्चितता गर्ने ।
- भविष्यमा जीवन वृत्तिका लागि आवश्यक पेशा र उद्यमशीलतासँग सम्बन्धित सूचना तथा जानकारीमा बालिकाहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- विद्यालयहरूमा बालिकामैत्री वातावरण र त्यसको प्रभावकारी व्यवस्थापन तथा जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न शिक्षक, कर्मचारी तथा व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूलाई तालिम प्रदान गर्ने ।
- विद्यालयमा शिक्षिकाहरूको संख्या बढाउने तथा विद्यालयको व्यवस्थापन र व्यवस्थापन समितिमा महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- बालिकाहरूलाई अध्ययन छोड्न बाध्य पार्ने परम्परागत हानिकारक अभ्यासहरूको विरुद्ध जनचेतनामूलक अभियान संचालन गर्ने ।
- छात्रा र शिक्षिका दुवैका लागि विद्यालयको वातावरण एवं पूर्वाधार सुरक्षित, सफा र लैङ्गिकमैत्री भएको सुनिश्चित गर्ने ।
- बाल विवाह र लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका बालिकाहरूलाई विद्यालयमा मनोसामाजिक विमर्श सेवाको सुनिश्चितता गर्ने ।
- विवाहित बालिकाहरूको विद्यालय शिक्षाको निरन्तरताको लागि आवश्यकतानुसार वैकल्पिक अध्ययनको अवसर प्रदान गरी उनीहरूलाई औपचारिक शिक्षामा सम्मिलित गराउने ।
- विद्यालय शिक्षामा लैङ्गिक संवेदनशील, पक्षपातरहित, बृहत यौनिकता शिक्षा (Comprehensive Sexuality Education) र बालअधिकारका विषयहरू समावेश भएको सुनिश्चित गर्ने ।
- विद्यालयलाई लैङ्गिकमैत्री बनाउन विद्यालय शिक्षासँग सम्बन्धित निकाय र व्यक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गरी परिचालन गर्ने ।

- बालबालिकालाई यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचना तथा सेवावारे सुसूचित गर्न स्थानीय स्वास्थ्य संस्थासँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- विद्यालयमा गुनासो पेटिकाको व्यवस्था गरि बालबालिकाहरूका गुनासोहरूको सुनुवाई गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।

ग) बालक, किशोर तथा पुरुषहरूको सहभागिता :

- बाल अधिकार, लैङ्गिकता, यौनिकता, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य तथा अधिकारका साथै बाल विवाहका विषयमा सचेतना अभिवृद्धि गरी बाल विवाह, लैङ्गिक विभेद र पितृसत्तात्मक सोच अन्त्य गर्ने कार्यमा पुरुष तथा बालकको सहभागिता सुनिश्चितता गर्ने ।
- सञ्चार क्षेत्रको अर्थपूर्ण सहभागिता मार्फत बाल विवाह विरुद्धमा विद्यमान कानूनी पक्ष र बाल विवाहको सामाजिक, आर्थिक तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी नकारात्मक असरहरूको बारेमा जनमत सृजना गर्ने ।
- बालबालिकाहरूलाई शिक्षा, आर्थिक आयआर्जन तथा रोजगारीतर्फ उन्मुख गराई आत्मनिर्भर भएपछि मात्र स्वनिर्णयको आधारमा विवाह गर्न अभिप्रेरित गर्ने ।
- बाल विवाह गर्ने, गराउने, प्रोत्साहन गर्ने, बाल विवाह मा सहभागी हुने, छाउपडी प्रचलित हानिकारक प्रथालाई सामाजिक मर्यादा विपरीतको कार्यको रूपमा निरुत्साहन गर्ने सामुदायिक जवाफदेहिताको सुनिश्चितता गर्ने ।
- बाल विवाह, लैङ्गिक विभेद र पितृसत्तात्मक सोचहरूमा परिवर्तन ल्याउनका लागि यस विरुद्धमा सामाजिक सचेतना अभिवृद्धि गर्न धार्मिक संस्था, धर्मगुरुहरू, ज्योतिष, धामीभाक्री लगायत सामाजिक अगुवाहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- बाल विवाहबाट सृजित लैङ्गिक हिंसा र दाइजो प्रथाको विरुद्धमा पुरुष तथा बालकहरूमा कानूनी सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

घ) परिवार र समुदायको परिचालन गर्ने :

- समुदायमा रहेका विभिन्न अभिभावक समूह, आमा समूह, उपभोक्ता समूह, किशोरी समूह, महिला समूह लगायत समाजिक अगुवाहरूको सहभागितामा बाल विवाह विरुद्धको अभियान संचालन गर्ने ।
- सकारात्मक अभिभावकत्व सम्बन्धी ज्ञानसीपको विकास गरी परिवार तथा समुदायमा अन्तरपुस्ता संवादको माध्यमबाट बाल विवाह निषेध गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।
- सामाजिक संजालहरूमा धार्मिक व्यक्तित्वहरू, ज्योतिष, पुरोहित, धामीभाक्रीको सहभागिता सुनिश्चित गरी बाल विवाहका विरुद्धमा परिचालन गर्ने ।
- छोरा र छोरी बीचको विभेद लगायत समाजमा रहेका हानिकारक सामाजिक मान्यताहरूलाई निरुत्साहन गरी बाल विवाह विरुद्धका विषय स्थानीय विकास तथा सामाजिक मूल्यको विषयको रूपमा स्वीकार गरी “बाल विवाह मुक्त स्थानीय निकाय” को अभियान संचालन गर्ने ।
- गुणस्तरीय शिक्षा र रोजगारीका अवसरहरूमा पहुँच वृद्धि गरी बालबालिकाको सशक्तिकरण गर्नुका साथै दाइजो प्रथा, लैङ्गिक हिंसा तथा भेदभाव विरुद्धको सामाजिक प्रवर्धन र क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने ।
- बाल विवाह नगर्ने, नगराउने अनुकरणीय व्यक्ति, परिवार, र समुदायलाई सामाजिक रूपमा सम्मान गर्न प्रोत्साहन गर्ने
- बाल विवाह विरुद्ध समाजमा भएका असल अभ्यासहरूलाई विभिन्न संचार माध्यम र संजाल मार्फत प्रसारण गरी बाल विवाह अन्त्यको अभियानलाई सशक्त बनाउने ।

ड) सेवा प्रवाह :

- बाल विवाह को जोखिममा रहेका विशेषगरी सीमान्तकृत तथा विपन्न समुदायका बालिका र विवाहित बालिका तथा महिलाका लागि सुरक्षित र गुणस्तरीय औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षा तथा आय आर्जनका अवसरहरू सुनिश्चित गर्ने ।
- किशोरकिशोरीमैत्री यौन तथा प्रजननस्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी तथा सेवा, गर्भनिरोधक साधन, गर्भवती, प्रशव तथा सुत्केरी सेवा, सुरक्षित गर्भपतन, यौनजन्य रोग, एचआईभी लगायत विभिन्न रोग रोकथाम तथा उपचार सम्बन्धी सेवामा विवाहित तथा बाल विवाह को जोखिममा रहेका अविवाहित बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- बाल विवाह, लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका र विवाह भएका बालिकाहरूमाथि आउन सक्ने जोखिमको पहिचान गरी शिक्षा, स्वास्थ्य र कानुनी सेवाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।
- सेवा प्रदायकहरूको जवाफदेहिता र क्षमता अभिवृद्धि गरी आवश्यकता अनुसार तत्कालै र गुणस्तरीय सेवाप्रवाहका लागि समन्वय र प्रेषण प्रणाली (Referral System) को विकास गर्ने ।
- पारीवारिक र सामाजिक सहयोग सुनिश्चित गर्दै सम्मानजनक जीवनयापन गर्ने वातावरण तयार गर्न बालिकालाई जीवनोपयोगी सीप, आय आर्जन सम्बन्धी ज्ञानसीप र निशुल्क मनोसामाजिक विमर्श र कानुनी परामर्श सेवाको सुनिश्चितता गर्ने ।
- बाल विवाह तथा लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका बालिकाको पहिचान र अवस्थाको अनुगमन गरी उपयुक्त सेवाका लागि सिफारिस गर्ने सम्पर्क बिन्दुका रूपमा रहेका लैङ्गिक हिंसा निगरानी समूह, वडापालिकाको कार्यालय, बालक्लब, युवा सञ्जाल जस्ता बालअधिकार संरक्षणका लागि क्रियाशील संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- स्थानीयस्तरमा कार्यरत सरकारी तथा गैर सरकारी निकायहरूका कार्यक्रमहरूमा बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गर्ने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गर्ने ।
- स्थानीय निकायमा बाल विवाह सम्बन्धी जानकारी अध्यावधिक राख्न व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको स्थापना र सुदृढीकरण गर्ने ।
- पञ्जीकरणको महत्वका बारेमा परिवार र समुदायमा सचेतना अभिवृद्धि र सेवा सुनिश्चितताका लागि सामुदायिक संघसंस्था तथा समूहहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरी परिचालन गर्ने ।
- विवाह भैसकेका बालिका, बालविधुवाका आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने गरी विशेष कार्यक्रमहरू लागु गर्ने र प्रभावकारी कार्यक्रमहरूका तथ्यगत प्रमाणहरू संकलन गरी सफल अभ्यासहरूको प्रवर्द्धन तथा विस्तार गर्ने ।
- वैवाहिक सम्बन्धलाई निरन्तरता दिन नचाहने बालिकाहरूको सम्मानजनक जीवनयापनको लागि पारीवारिक तथा सामाजिक वातावरणको सृजना गर्ने र आवश्यकता अनुसार कानुनी सेवा, मनोसामाजिक विमर्श, व्यावसायिक तालिम, आर्थिक सशक्तिकरणका अवसरहरू लगायत आवश्यक सहयोग र संरक्षणको सुनिश्चितता गर्ने ।

च) कानून र नीतिको सुदृढीकरण र कार्यान्वयन :

- विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूको अनुगमन गरि प्राप्त गरेका सुझाव तथा पृष्ठपोषणको आधारमा नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- बालिका र महिलाको सशक्तिकरणको लागि महिला विरुद्धका स्थानिय स्तरमा निति तथा कार्यविधि तयार गर्ने
- नगरपालिकामा गठित न्यायिक समितिका पदाधिकारीहरूलाई बाल विवाह विरुद्धका न्यायिक कारवाहीलाई प्राथमिकतामा राख्न प्रोत्साहन गर्ने ।
- विवाहको कानुनी उमेर, सोको उल्लंघन गरेमा हुने सजाय तथा बाल विवाह विरुद्ध उपलब्ध हुने कानुनी संरक्षणको व्यवस्था सम्बन्धी जनचेतना जगाउन प्रचार प्रसार गन साथै बाल विवाह कानुनी अपराध भएकोले कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिने ।

- कानूनी उपचार लिन चाहने बालबालिकाहरूले सामना गर्नु परिरहेको कानूनी तथा सामाजिक कठिनाईहरू पहिचान गरी सो निर्मूलन गर्न आवश्यक पहल गर्ने ।
- बाल विवाह भएको अवस्थामा विवाह बदर गर्न चाहनेहरूको लागि आवश्यक कानूनी हक र उपचारमा पहुँचका साथै क्षतिपूर्तिको सुनिश्चित गर्ने ।

छ) समन्वय र सहकार्य

- स्थानीय तहमा रहेका सबै कार्यालय, संघसंस्था तथा व्यक्तिहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।
- स्थानीय तहसंग सम्बद्ध सबै निकाय तथा सरोकारवालाहरूका लागि बाल विवाह विरुद्धको आचार संहिता बनाई प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिने ।
- बाल बालिका माथि हुने ब्यवास्तालाई न्यूनीकरण गरी बालबालिकालाई दण्ड रहित उचित पारिवारिक वातावरण कायम गराउन सकारात्मक अनुशासन सम्बन्धी ज्ञान तथा सिपको सन्दर्भमा अभिभावक शिक्षालाई जोड दिने ।
- स्थानीय पुरोहित, ज्योतिषी तथा धामीभाँक्रीहरूको परिचालन गरी बाल विवाह विरुद्धमा चेतना फैलाउने ।
- आवश्यकता अनुसार जिल्ला, प्रदेश तथा केन्द्रिय स्तरका विषयगत सरकारी तथा गैर सरकारी संघ तथा संस्थाहरूसँग सम्पर्क र समन्वय गरी आवश्यकता अनुसारका कार्यविधिहरू तयार गरी लागु गर्ने ।

१२. कार्यान्वयन , समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

बाल विवाहको अन्त्य गर्ने यो रणनीतिलाई कार्यान्वयनमा यस नगरपालिकाले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नेछ र रणनीति कार्यान्वयनको लागि गाँउपालिका स्तरमा कार्ययोजना तयार गरिनेछ । रणनीति तथा कार्ययोजनाको कार्यान्वयन, सरोकारवाला सरकारी,स्थानीयस्तरका विकासका साभेदार, गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाजसंगको समन्वय एवं अनुगमन तथा मूल्यांकनको लागि देहायअनुसारको नगरपालिका तथा वडा पालिका स्तरमा स्तरको कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति रहेनेछ ।

क) गाँउपालिका स्तरमा

१. उप प्रमुख, नगरपालिका	संयोजक
४. प्रतिनिधि, शिक्षा क्षेत्र हेर्ने	सदस्य
५. प्रतिनिधि, इलाका स्वास्थ्य चौकी	सदस्य
६. प्रतिनिधि, इलाका प्रहरी कार्यलय	सदस्य
७. अध्यक्ष नगरपालिका स्तरीय बालसंजाल	सदस्य
८. बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने गैरसरकारी निकायका १जना प्रतिनिधि	सदस्य
९ प्रतिनिधी, नगरपालिका स्तरीय बालसंरक्षण समिति	सदस्य
१०. प्रशासकिय अधिकृत, नगरपालिकाको	सदस्य-सचिव

वडापालिका स्तरमा

१. वडा अध्यक्ष	संयोजक
२. शिक्षक प्रतिनिधि	सदस्य
३. स्वास्थ्य स्वयंसेविका	सदस्य
४. प्रतिनिधि महिला सदस्य (वडापालिका)	सदस्य
५. बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने गैरसरकारी निकायका एक जना प्रतिनिधि	सदस्य
६ प्रतिनिधी, वडापालिका स्तरीय बालसंरक्षण समिति	सदस्य
७. वडा सचिव	सदस्य-सचिव

१३ नगरपालिका तथा वडा स्तरको योजना कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिको काम कर्तव्य अधिकार

क) रणनीति तथा कार्ययोजनामा रहेका बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई सम्बन्धित निकायको वार्षिक कार्यक्रममा प्राथमिकताकासाथ समावेश गरी सम्बन्धित निकायमा पेश गर्न पहल गर्ने ।

ख) बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमलाई संचालन गरी यस विरुद्धमा जागरण ल्याउन आवश्यक सहजीकरण गर्ने ।

ग) बाल विवाह अन्त्यका लागि संचालित कार्यक्रमहरूको नियमित तथा आवश्यकतानुसार अनुगमन गर्ने र आवश्यक पृष्ठपोषण सहित सम्बन्धित निकायमा प्रतिवेदन पेश गर्ने ।

१४.समितिको बैठक कम्तिमा २ महिनामा एक पटक बस्नेछ ।

३) समितिको बैठकमा आवश्यकतानुसार सम्बन्धित विज्ञ एवं संस्थाका प्रतिनिधिलाई आमन्त्रित सदस्यको रूपमा बोलाउन सकिनेछ ।

१५.नगरपालिका भित्र पर्ने सरोकारवालाहरूको भूमिका

क्र.स	निकाय	भूमिका
	स्वास्थ्य चौकी	<ul style="list-style-type: none"> स्वास्थ्य क्षेत्रका कार्यक्रमहरूमा आवश्यकतानुसार बाल विवाह र स-सानो उमेरमा हुने गर्भधारणलाई निरुत्साहन गर्ने कार्यक्रमहरू समावेश गर्ने । बाल विवाहको विरुद्धको विषय किशोरकिशोरीमैत्री स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रमसँग एकीकृत गर्ने ।
	शिक्षा शाखा तथा विद्यालयहरू	<ul style="list-style-type: none"> बाल विवाह विरुद्ध र बाल विवाहले पुऱ्याउने हानिका विषयका कार्यक्रमहरू विद्यालय एवं यसको जोखिममा रहेका समुदायसम्म पुऱ्याउने । बाल विवाहको जोखिममा परेका बालबालिका, विद्यालय बाहिरका बालबालिका वा पहिले नै बाल विवाह भई विभिन्न जोखिममा परेका बालिकाहरूका लागि उपयुक्त शैक्षिक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
	प्रहरी कार्यालय	<ul style="list-style-type: none"> बाल विवाह रोकथाम वा निषेध गर्ने राष्ट्रिय कानूनको कार्यान्वयन गर्न र दाईजो लगायत अन्य हानिकारक सामाजिक प्रथाको अन्त्य गर्न अन्तर्गतका निकायलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने । विद्यमान नीति र कानून अनुसार बाल विवाह गर्ने गराउने व्यक्तिहरूलाई कानून बमोजिमको कारवाही गर्ने गराउने व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने ।
	नगरपालिका तथा वडा कार्यालयहरू	<ul style="list-style-type: none"> बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई स्थानीय बाल मैत्री शासन कार्यक्रममा एकीकरण गरी बाल विवाह विरुद्धको अभियानलाई स्थानीय बालमैत्री शासनको अभिन्न अंगको रूपमा विकास गर्ने । स्थानीय विकास प्रक्रियामा किशोरकिशोरीको सार्थक सहभागिता वढाउने पञ्जिकरण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने ।
	स्थानिय रेडियो एफ.एम, पत्रपत्रिका	<ul style="list-style-type: none"> बाल विवाहवाट बालबालिकाको जीवनमा हुने नकारात्मक असर, विवाहको कानूनी उमेर, कानून उल्लंघन गर्दा हुने सजायका विषयका साथै बाल विवाह लाई नैतिक मूल्य र मान्यता विरुद्धको रूपमा आम नागरिकमा सचेतना गर्न आम संचारका माध्यमको परिचालन गर्ने ।
	नागरिक समाज	<ul style="list-style-type: none"> बाल विवाहका विरुद्धमा सामाजिक जागरण ल्याउन पैरवी र सचेतनाका कार्यक्रम संचालन गर्ने बाल विवाहको जोखिम रहेका क्षेत्रमा यस विरुद्धका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने बाल विवाहको अन्त्य गर्ने कार्यमा सरकार,विकासका साभेदार संस्थाहरू र निजी क्षेत्रसंग सहकार्य गर्ने ।
	स्थानिय गैर सरकारी संस्थाहरू	<ul style="list-style-type: none"> बाल विवाहका विरुद्धमा सामाजिक जागरण ल्याउनका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने समुदाय तथा बस्ती स्तरमा बालविवाह बढि भएका क्षेत्रको अवस्था पहिचान गरि टोल स्तरमा सचेतनामुलक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।